

Новітня парадигма глобалізації: світоцілісність чи альтернативи розвитку?

Олег Швиданенко*

АНОТАЦІЯ. У статті розкрито концептуальні основи сучасного розвитку світової економічної системи з відображенням циклічного характеру змін і специфіки глобальних інтеграційних процесів. Ескізно окреслено контури становлення глобальної економіки у мультипарадигмальній площині з урахуванням сучасних парадигм глобалізації, з акцентом на превалювання альтернативності майбутнього розвитку світогосподарського простору. Досліджено розвиток нового типу організації світової економіки як полісистеми з констатуючою роллю зв'язків, з посиленням світогосподарської консолідації. Розкрито передумови виникнення та основні якісні зрушення, притаманні сумісному інтеграційному розвитку комплексної мережі взаємозалежних та економічно інтегрованих національних соціумів і макрорегіональних геоekonomічних утворень, та зміну конфігурації факторів забезпечення їх конкурентоспроможності.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Економічний розвиток, світова економіка, глобалізація, економічна система, конкуренція, конкурентоспроможність, точки біфуркації, фрагментарність, інтеграція, конвергенція, сумісний інтеграційний розвиток, геоekonomічні регіони.

Вступ

Початок третього тисячоліття характеризується якісними структурними змінами тектонічного масштабу, що зумовлено науково-технологічною акселерацією розвитку із дискредитацією традиційних факторів динамізації суспільних мотивацій і потреб. Це, на перший погляд, має загальносистемний характер, уніфікуючи суспільну свідомість і гармонізуючи умови діяльності мікро- та макроекономічних систем незалежно від їх національної приналежності. Однак нові можливості розвитку супроводжуються і генеруванням нових ризиків порушення міжсуб'єктної та міжкраїнової рівноваги.

* Швиданенко Олег Анатолійович — переможець конкурсу молодих учених, що проводився 12 травня 2005 року в Київському національному економічному університеті за сприяння Центру торгової політики і права Оттави (Канада) при Карлтонському університеті та Університеті м. Оттави та Канадського агентства міжнародного розвитку (CIDA). Швиданенко О. А. — доцент кафедри міжнародної економіки Київського національного економічного університету, експерт з проблем європейської інтеграції фонду In Went (ФРН), докторант кафедри міжнародної економіки, кандидат економічних наук. Основна сфера наукових досліджень: глобалістика, конкурентоспроможність економічних систем, європейська інтеграція.

Нові контури світового розвитку окреслювались у процесі розроблення теоретико-дескриптивних моделей світоцілісності. Приклади таких «світових моделей» ми знаходимо у працях Ю. Хабермаса (комунікаційна модель), О. Тофлера (цивілізація третьої хвили), А. Мазруї («федерація культур»), І. Валлерстайна (історико-економічна модель), Е. Гидденса (соціальна модель модернізації), С. Мендловітца і Р. Фалка («світовий порядок»), Г. Месаровича-Пестеля (інтегрована модель світу), Н. Ф. Реймерса (глобальна екологічна модель) та ін. Ідея світового розвитку дістала своє відображення в організмичній концепції Г. Спенсера; теорії постіндустріального суспільства Д. Белла; моделі світової динаміки Д. Форрестера; в системній теорії Е. Дюркгейма та в системно-процесуальній конструкції П. Сорокіна; в низці альтернативних моделей — взаємодіючих соціокультурних полів П. Бурдьє, в цивілізаційній теорії А. Тойнбі та П. Шпенглера і в стадіальній системі К. Маркса.

Власне кажучи, дискусії науковців, економістів, політиків на початку XXI століття переходять у площину пошуку моделей економічної поведінки у глобальному середовищі, що зумовлює актуалізацію досліджень прогресуючого ускладнення глобальних процесів, обґрунтування концептуальних засад нового етапу світогосподарського розвитку. Водночас, може йтися тільки про ескізне окреслення контурів становлення глобальної економіки у мультипарадигмальному ландшафті, що продукує нові методологічні проблеми: кожна із сучасних парадигм глобалізації є орієнтованою на певну логіку розвитку (дискретність, еволюцію, циклічність), а не їх синтез¹.

Окреслення контурів становлення глобальної економіки, на нашу думку, може бути визначено тільки на основі інтерпарадигмальної рефлексії (коли на основі якогось базового спільного концепту зв'язуються різні парадигми).

Саме з погляду глобальних процесів можливо охарактеризувати сучасне співіснування старих і нових тенденцій розвитку світового суспільства². Тобто існує можливість обґрунтування альтернатив майбутнього функціонування світової економічної системи. При цьому слід наголосити, що у світогосподарських реаліях превалює альтернативність майбутнього розвитку³.

¹ Про складність розв'язання цієї проблеми свідчить процес еволюції від утопічної парадигми розвитку світового суспільства (Ф. Бекон, Т. Мор, Т. Кампанелла) до еволюційно-прогресивної (Т. Капп, Д. Белл, Медуз) та циклічно-генетичної парадигми (Л. Абалкін, Ю. В. Яковець).

² Жилин Ю. Глобалізація в контексте розвитку сучасної цивілізації // Свобод. мысль — XXI. — 2002. — № 4. — С. 27—39.

³ Теоретична думка активно розробляла такий атрибут розвитку, як варіативність, що зумовило виокремлення його конкретних різновидів, які співвідносилися з різними параметрами розвитку — такими, наприклад, як його джерела (розвиток ендегенний та екзогенний, залежний і аутоцентричний), характер суспільної свідомості (розвиток імітаційний та творчий), структурні наслідки (розвиток дуалістичний, периферійний, анклавно-конгломеративний).

Контури становлення глобальної економіки

Накопичення відхилень традиційної парадигми розвитку світового господарства від реальних процесів вже давно набуло критичної маси, що у концептуальному плані було окреслено у 1970-х роках Римським клубом як «межі зростання» із орієнтацією (як вихід) на постіндустріальні технології⁴. Справді взаємні зв'язки людей, спільнот і держав уперше набули нового - глобального характеру в процесах осмислення планетарного інформаційного простору, ринку капіталів, товарів, послуг і робочої сили.

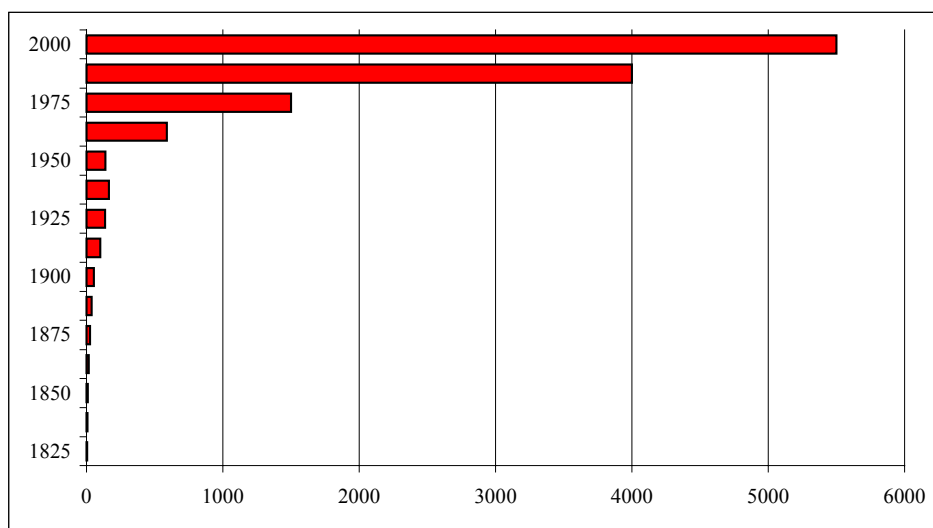

Рис. 1. Динаміка обсягів експорту з країн Європи, США та Японії (1913 = 100 %)*, млн

* Середнє незважене значення по шести країнах: Великій Британії, Німеччині (до 1875 р. сумарні оцінки по державах і землях, що ввійшли в 1871 р. у Німецьку імперію; з 1950 р. дані по ФРН), Франції, Італії (до 1875 р. сумарні оцінки по територіях, що ввійшла в 1860 р. у королівство Італія), США, Японії.

Джерело: Мельянцева В. А. Восток и Запад во втором тысячелетии.: экономика, история и современность. — М., 1996; The Economist. 1999, Nov. 27 — Dec. 3; 2000, Apr. 15—21.

⁴ Мареев С. Н., Панченко В. И., Покрытан Г. П., Солодков П. П. Экономическая теория — хозяйственной практике. — М., 1990. С. 122; Пестель Э. За пределами роста: Глобал. пробл. современности и деятельность междунар. орг. Рим. клуб: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1988. — 268 с.; Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др.; Под ред. Ю. Н. Пахомова. — К: Наук. думка, 2002. — 632 с.; Drucker P. F. Managing Challenges for the 21st Century. — N. Y., 1999.

Техногенна глобалізація супроводжувалася загостренням проблем міжетнічних і міжконфесійних конфліктів та безпеки розвитку в цілому⁵. При цьому вражає не лише кількісна динаміка відповідних параметрів, а й глибокі якісні зрушення, пов'язані з незворотним характером як позитивної, так і негативної дії. Статистичні дані вказують на те, що якісне зростання та унікальна за своїми масштабами і впливом на економіку «революція» міжнародної торгівлі відбулися саме у XX ст. (рис. 1).

Динаміка обсягу експорту з розвинутих країн протягом XIX—XX стст. в абсолютних і відносних величинах наведена на рис. 2.

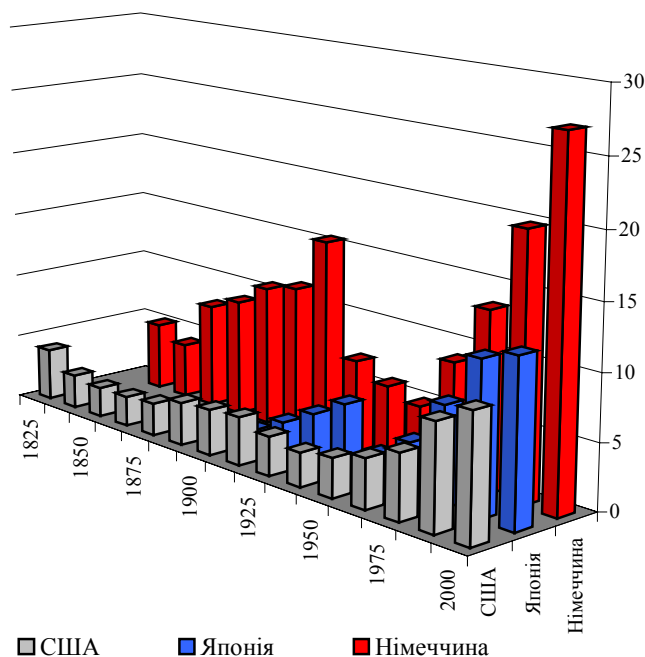

Рис. 2. Динаміка співвідношення обсягу експорту до обсягу ВВП, % від ВВП (постійні ціни)

Джерело: Мельянец В. А. Восток и Запад во втором тысячелетии: экономика, история и современность. — М., 1996; Vairoch P. The constituent economic principles of globalization in historical perspective: myths and realities // International Sociology. 2000, № 2.

Але більше значення має не сама частка експорту товарів і послуг у процентному відношенні до ВВП, а характер і структура міжнародного товарообігу. У ньому знижується частка палива і сировини та зростає вагомість продукції (як проміжної, так і кін-

⁵ Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации. — М., 1994. — С. 280; Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 2. — С. 15—19.

цевої) з високим ступенем обробки, особливо продуктів «нової економіки», а також різноманітних послуг — інформаційних, науково-технологічних, транспортно-комунікаційних, туристичних і рекреаційних, фінансових, страхових тощо.

Значна частка цього зростання забезпечена розвитком транснаціональних корпорацій (ТНК), оскільки, за різними оцінками, від 33 % до 40 %⁶ міжнародної торгівлі — це внутрішньофірмова торгівля.

«Революція» міжнародної торгівлі відбулася після хворобливого перелому, викликаного двома світовими війнами і депресією, коли в економіках розвинутих країн переважали автаркічні тенденції. Отже, статистичні й історичні дані вказують на різкий контраст, що намітився в середині ХХ ст. між старим та новим типами економіки.

Поряд з торгівлею найважливішим показником трансформації господарської діяльності є розширення міжнародних інвестиційних потоків. Протягом 80-х років обсяг прямих іноземних інвестицій зростав приблизно на 20 % протягом року, що у чотири рази перевищувало темпи розвитку міжнародної торгівлі. У результаті цих процесів на початку 90-х років у світі на підприємствах, що належать власникам-нерезидентам, вироблялося товарів і послуг на 4,4 трлн дол., тобто більше обсягу світової торгівлі, яка оцінювалася в 3,8 трлн дол. Тільки закордонні компанії, що належали американським інвесторам, на початку 90-х років здійснювали продаж більше ніж на 1 трлн дол. на рік, що в 4 рази перевищувало обсяг американського експорту й у 7—8 разів розмір дефіциту торговельного балансу США.

Альтернативи розвитку світової економічної системи

Радикальні зміни у міжнародній торгівлі, у процесах руху капіталу, міграційних потоках трудових ресурсів, валютних відносинах зумовили вичерпаність західної моделі безмежного розвитку, обмеженість властивого цій моделі універсалізму, загострення суперечностей між соціальними і природними витоками, включаючи втрату колективної ідентичності в розвинутих індустріальних співтовариствах, що розмиває жорстке суб'єктно-об'єктне розчленовування світової економічної системи. Колишні суб'єкти-лідери втрачають однорідність (про це свідчить феномен еволюції світогосподарської тріади), коли усвідомлюється обмеженість і національних, і універсальних претензій на домінування у світогосподарському просторі. Це знову-таки підтверджує альтернативний характер розвитку світо-

⁶ *Kiely R.* Globalization, Post-Fordism and the Contemporary Context of Development // *International Sociology*. 1998, № 1, p. 96; *Sassen S.* Territory and Territoriality in the Global Economy // *International Sociology*. 2000, № 2, p. 377.

вої економічної системи, бо її теоретично досконала інтегрованість, або цілісність, контрастує з реальною фрагментарністю, тобто на новому рівні поновлюється невідповідність між глобальністю і локальністю⁷, а точніше, за М. Гефтером, — між самостійністю і різноспрямованістю світового розвитку, яка не зводиться до єдиного цілого. Щоб підкреслити дворівневість сучасного процесу розвитку суспільства, співвідносність і взаємопроникнення глобального і локального, сполучення тенденцій до гомогенності і гетерогенності, інший видатний науковець Роналд Робертсон навіть вводить спеціальний термін: «глокалізація»⁸. Підтверджуючи нові феномени розвитку, професор кафедри міжнародної політики Валійського університету К. Намиста наголошує на тому, що «взаємодія між глобалізацією і фрагментацією вказує на нове століття, що, можливо, буде більше схожим на неспокійне Середньовіччя, ніж на статичний XX в., але скористається уроками, отриманими з обох епох»⁹.

При цьому відомий американський економіст Девід Хелд наголошує, що сучасна гетерогенність світогосподарського простору втілює мегадиференціацію, трендами якої є глобальний світ («протиядро») та увесь інший («міжнародна система»).

Інший рівень гетерогенності відображається у самих суб'єктах глобалізації. Йдеться про мультикультуралізм та проблему територій у багатьох країнах Заходу. Мультикультуралізм у таких країнах, як Австралія, Канада, США та інших, замінив асиміляторську етнонаціональну політику політикою «плавильного тигелю», яка була орієнтована на утворення з різних етносів гомогенного суспільства. Отже, мультикультуралізм може розглядатися як альтернатива інтеграційним процесам. Це підтверджується прагненням окремих регіонів не тільки західних, а й інших країн до більш самостійного функціонування і навіть автономного розвитку. Прикладом може бути Шотландія, яка, перебуваючи у складі Великої Британії, шукає шляхів самостійного входження до структур ЄС¹⁰. У даному

⁷ Загалом реінтерпретації парадигми «локальне / глобальне» помітні в послідовності виникнення трьох «ліній» теоретизування: теорії світової/глобальної системи (середина 1960-х — початок 1970-х рр.), теорії глобальної соціальності (середина 1980-х — початок 1990-х), теорії детеріоріалізованої соціальності (кінець 1980-х — середина 1990-х рр.).

⁸ *Кравченко О. М.* Глобалізація та глокалізація як герменевтична практика сучасного пізнання // *Практ. філософія*. — 2001. — № 2. — С. 161—175; *Шишков Ю.* О гетерогенности глобалистики и стадиях ее развития // *Мировая экономика и междунар. отношения*. — 2001. — № 2. — С. 57—60; *Robertson R.* Glocalization: Time-Space and Homogeneity — Heterogeneity // *Global Modernities*. Ed. by M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson. London, 1995.

⁹ *Теория международных отношений на рубеже столетий: Пер. с англ./ Ред. П.А. Цыганкова; — К. Бус.* — М.: Гардарики, 2002. — 362 с.

¹⁰ *Делягин М.* Глобальная неустойчивость и тоска по Апокалипсису // *Крах доллара*. — М.: АСПЭК, 2000; *Чистилин Д. К.* Самоорганизация мировой экономики: Евразийский аспект. — М.: Экономика, 2004. — 237 с.; *Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др.; Под ред. Ю. Н. Пахомова.* — К.: Наук. думка, 2002. — 632 с.

контексті цілком слухним є висловлення Р. Робертсона про те, що у мультикультуральних локальних співтовариствах категорії «міжнародні відносини», «зіткнення цивілізацій», «транснаціональна корпорація» виявляються практичними категоріями взаємодії. Тобто локалізація глобальності покликана відобразити тенденцію становлення сучасного глобального суспільства не «згори», а «знизу», тобто через локальне — через перетворення взаємодії із представниками інших держав і культур у рутинну практику, через включення в повсякденне життя елементів національних, «екзотичних» локальних культур. У цьому разі термін «глобальне» означає не лише «інтернаціональне», а й «субнаціональне», і навіть «локальне» тією мірою, якою останнє перетворює повсякденний розвиток суспільства у площину відчуття глобального цілого¹¹.

Російські вчені Є. А. Азроянц, А. Б. Вебер, Н. А. Сімонія наголошують на тому, що в реаліях сьогодення розвивається новий тип організації¹² економіки як полісистеми (комплексної системи), найважливішою ознакою якої є констатуюча роль зв'язків, а не елементів, що дозволяє говорити про посилення світогосподарської консолідації¹³.

Полісистемність допускає відмінність, незбіг організації цілого і частин, що провокує феномен фрагментації (регіональна економіка) та поліваріантності¹⁴ (К. Койяма, Н. Гуддінгс), а глобальна економіка є не просто гетерогенною, а, так би мовити, принципово різномірною, що свідчить про появу нової історичної форми економічного розвитку¹⁵.

Можливість «розвитку через різновідмінності», за виразом М. Гефтера, незалежно від того, чи спирається ця можливість на попередній історичний досвід, чи реалізовується поза ним, входить у глибоку суперечність з відносинами поляризованої нерівності, притаманними індустріальному та постіндустріальному типу розвитку. Зростання зв'язків і взаємозалежності, посилення гетерогенності середовища системи з прагненням її компонентів до автономії або ідентичності поглиблюють функціональне розчленовуван-

¹¹ Теорія Р. Робертсона може бути зведена до формули «структурна гомогенність + соціальна гетерогенність». Це — та парадигма змін, що задає єдність різномірним емпірично зафіксованим тенденціям.

¹² Колишній тип організації, властивий світовій економіці, можливо визначити як «загальну», «нормальну» систему або моносистему, побудовану на принципі домінування соціального початку, коли економічні зв'язки були необхідні, але не виконували констатуючої ролі.

¹³ *Йонин Л., Шкаратан О.* Паркінсон і бюрократи // Паркінсон С. Н. *Законои Паркінсона*: Пер. с англ. — М., 1989. — С. 428; *Сімонія А.* Глобалізація і нерівномірність мирового розвитку // *Мировая экономика и междунар. отношения.* — 2001. — № 3. — С. 35—44; *Шишков Ю.* Глобалізація — враг или союзник розвиваючихся стран? // *МЭиМО.* — 2003. — № 4.

¹⁴ Пріоритет методології постмодернізму.

¹⁵ *Чистилин Д. К.* Самоорганізація мировой економіки: Евроазійський аспект. — М.: Економіка, 2004. — 237 с.; *Шишков Ю.* Глобалізація — враг или союзник розвиваючихся стран? // *МЭиМО.* — 2003. — № 4.

ня глобальної спільності на центр і периферію. Але це означає вже не жорстке розмежування структурних рівнів, але, швидше, формування рухливих і нестійких «проактивних зон», коли нівелюються такі якості, як цілковита залежність, периферійність або відсталість¹⁶, що було властиво центрально-периферійній структурі світового господарства початку ХХ ст. (теорія залежності Ф. Кардозо). Навпаки, в «проактивних зонах» спостерігається декомпозиція цих ознак, коли цілком реальними стають, скажімо, периферійність без залежності і залежність без відсталості. Така декомпозиція особливо виразно виявляється вже тепер відносно постсоціалістичних країн, які активно інтегруються у світовий економічний простір як, наприклад, інтелектуально адекватні, але ринково та економічно неспроможні. Такі «проактивні зони» пов'язують свій розвиток саме з адаптивністю до нових умов господарювання¹⁷.

У цьому зв'язку можна відзначити міркування російського вченого В. Л. Цимбурського щодо поділу сучасних цивілізацій на «контекстно вільні» (тобто такі, що розвиваються з власних передумов і мають внутрішню динаміку) та «контекстно зв'язані» (на долю яких істотно впливають зовнішні фактори). До першого він відносить Захід і частково Японію, до других — решту. І хоча автор виходить насамперед з геополітичних критеріїв, але його підхід по суті поширюється і на гео економічні характеристики.

З розвитком інформаційних зв'язків і, ширше, зв'язків загальноуніверсальних, закладаються підвалини нового різновиду цілісності економічної системи глобального типу. У даному контексті, вважають А. Шагер, Т. Сандлер, Я. Вісеп, Ю. Сакомата, М. Кітінг, А. Б. Вереб, Ю. В. Шишков, констатуюча роль зв'язків виявляється у тому, що у процесі взаємодії учасники світогосподарських відносин отримують додаткові властивості, відмінні від тих, які їм притаманні у своїй субстрактності¹⁸. Це формує глобальні детермінанти функціонування національної економіки, коли прагнення до кооперації та взаємодії для досягнення спільної мети можна простежити на всіх рівнях сучасних відносин суб'єктів світового господарства:

¹⁶ Ідеться про технологічну, технічну або ресурсну залежність і відсталість окремих країн, що також зумовлено низьким рівнем конкурентоспроможності їх економік.

¹⁷ Характерно для становлення та розбудови економіки «азіатських тигрів».

¹⁸ Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.; *Делягин М.* Глобальная неустойчивость и тоска по Апокалипсису // Крах доллара. — М.: АСПЭЖ, 2000; *Чистилин Д. К.* Самоорганизация мировой экономики: Евразийский аспект. — М.: Экономика, 2004. — 237 с.; *Шишков Ю.* О гетерогенности глобалистики и стадиях ее развития // Мировая экономика и международные отношения. — 2001. — № 2. — С. 57—60; *Шишков Ю.* Глобализация — враг или союзник развивающихся стран? // МЭиМО. — 2003. — № 4; *Sakamoto Y.* (ed.). Global Transformations. NY-Tokyo, 1992. P. 296; *Sandler T.* Global Challenges. An Approach to Environmental, Political and Economic Problems. — Cambridge, 1997.

- на рівні фірм — практика соціального партнерства;
- на мікроінтеграційному рівні — тенденція комунітарності;
- на рівні локальних регіонів — консолідація комерційних, суспільних та адміністративних структур з метою інноваційного і соціального розвитку;
 - на рівні держави — зростання ролі громадянського суспільства (зокрема неурядових організацій) у розвитку науки, культури, освіти, охорони здоров'я (тенденція «нового плюралізму», відзначена П. Дракером¹⁹);
 - на міждержавному рівні — прагнення до вироблення загальних «правил гри», запровадження принципу субсидіарності, що передбачає поетапне делегування державами своїх суверенних прерогатив на рівень наддержавний або субдержавний (регіональний, муніципальний), формування глобального ринкового простору, уніфікованих механізмів запобігання кризовим явищам і глобальним катастрофам;
 - на рівні світової спільноти — зростання ролі неурядових організацій в економіці і політиці, початок формування глобального громадянського суспільства (рис. 3).

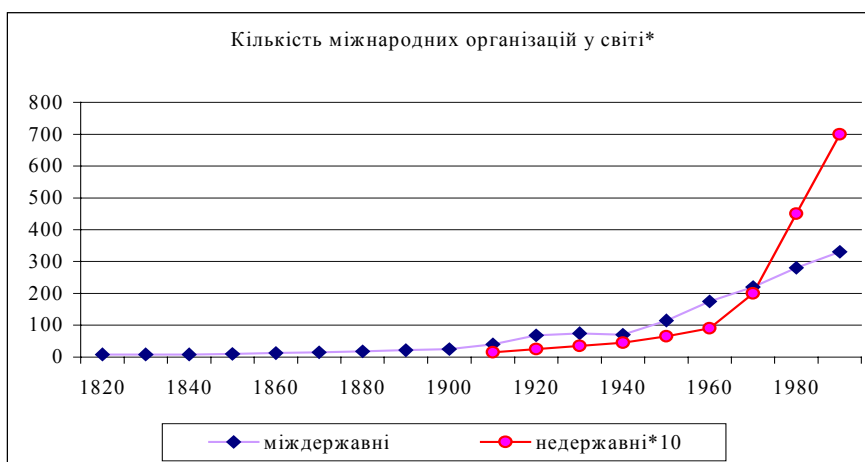

Рис. 3. Кількість недержавних міжнародних організацій у світі (у десятках)

Джерело: Waters M. Globalizacao. Lisboa, 1999.

Саме нові соціальні рухи стають одним з головних інструментів самозміни суспільства, і більшість учасників цих рухів поділяють такі цінності, як демократія, солідарність, економічні та

¹⁹ Drucker P. F. Managing Challenges for the 21st Century. — N. Y., 1999.

соціальні права громадян, самоврядування, здорове навколишнє середовище, культурна розмаїтість²⁰.

Крім зростання кількості міжнародних недержавних і міждержавних організацій, характер зрушення мала і переорієнтація їх на нову мету діяльності. На відміну від орієнтації в ХІХ — на початку ХХ ст. на вирішення державних проблем (право націй на самовизначення, захист національно-державного суверенітету, запобігання міждержавним конфліктам і т. ін.), переважна орієнтація із середини ХХ ст. — це розв'язання гуманітарних проблем (права людини, захист етнокультурних меншин, запобігання геноциду, глобальним катастрофам тощо). Розв'язання гуманітарних проблем силами міжнародних організацій зумовило відчуження частини національно-державного суверенітету на користь міждержавних організацій, що діють на наднаціональному рівні, як, наприклад, ООН, ЮНЕСКО, Світовий банк і т. д., і неурядових організацій, що діють на субнаціональному рівні, але на території багатьох держав, як, наприклад, Greenpeace, Amnesty International, Human Rights Watch.

Загалом встановлення зазначених вище варіативних форм зв'язків між елементами/учасниками світової економіки на різних рівнях спричиняє виникнення високоінтегрованих економічних структур, прикладом яких можуть слугувати глобальні ТНК, а також континентальні регіональні інтеграційні об'єднання (ЕС, НАФТА, АТЕС). Це, на нашу думку, зумовлено бажанням гармонізації власних інтересів і потреб з метою підвищення рівня ефективності перерозподілу обмежених економічних ресурсів світової економіки для отримання дедалі більших благ в умовах загального зростання споживання і необхідністю його рівноважного задоволення на ринкових засадах²¹. Тобто формування сучасних високоінтегрованих економічних інститутів має характер новітньої самоорганізаційної перебудови.

Заслужують на увагу політичні та владні аспекти, притаманні сучасному розвитку світової економіки. Американський дослідник Р. Гілпін у своїй монографії «Виклик глобального капіталізму. Світова економіка в ХХІ ст.» зазначає, що певні спроби глобалізації спостерігалися вже наприкінці ХІХ ст., але повною мірою вона проявилася в 1914 р., коли вилилася в Першу світову війну²². Автор висловлює побоювання, що в такий самий спосіб можуть розвиватися події і в даний час, тому що зміни у світовій економіці не цілком враховуються зовнішньою політикою США. Результатом є посилен-

²⁰ Мазурова Е. К. Роль международных организаций в регулировании глобальных экономических процессов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 6: Экономика. — 2002. — № 4. — С. 34—56.

²¹ У даному разі забезпечується ситуація динамічної рівноваги двох протилежно спрямованих трендів із стійкою позитивною динамікою — зростання ВВП та зростання обсягів споживання.

²² Gilpin R., with Gitpin J.M. The Challenge of Global Capitalism. The World Economy in the 21st Century. Princeton (N.J.), 2000. P. 295.

ня не стільки інтеграції у світовому масштабі, скільки континентального регіоналізму. Прикладом можуть бути NAFTA у Північній Америці, ЄС у Європі, інтеграційні угруповання, що зароджуються у Східній Азії. На думку В. Златева, регіональні інтеграційні процеси є «формою часткового вирішення суперечності між глобальною взаємозалежністю, що вимагає певної уніфікації, і різноманіттям особливостей та інтересів у світовому співтоваристві»²³.

З другого боку, характеризуючи сучасні політико-економічні зміни, Шимон Перес у дослідженні «Новий Близький Схід» відзначав: «До кінця XX сторіччя концепція історії йшла корінням у європейську модель державної політики, що визначалася націоналістичними цінностями й символікою. Наступна епоха буде дедалі більшою мірою характеризуватися азійською моделлю державної політики, що базується на економічних цінностях, які припускають як основний принцип використання знань для одержання максимальної вигоди»²⁴. Таке типологічне переродження соціальної структури доповнюється демографічною «орієнталізацією» світу: в країнах, що розвиваються, проживає (за даними на початок 1999 р.) близько 5/6 населення планети, й на їх же частку припадає 97 % його прогнозованого приросту.

Нова «цілісність» світового господарства

Можна припустити, що вищезгадані зміни не тільки скріплюють колись роз'єднані фрагменти світової економічної системи, а й впливають на них у напрямі їх трансформації. І перетворення колишніх структур, і формування загальносвітової цілісності пов'язані з виконанням найважливішого функціонального завдання — забезпеченням керованості в нових масштабах (ушир — на всьому просторі планети, углиб — на всіх рівнях організації, від локального до всесвітнього)²⁵. Виконання цього завдання є одночасно й відповіддю на еволюційний виклик переходу до якісно складнішого типу організації світової економіки та її складових.

У даному контексті цілісність (інтегрованість) сучасного організаційного типу світової економіки визначається не стільки єдністю фі-

²³ Дилеммы «глобализации». Социумы и цивилизации: иллюзии и риски. /Т. Т. Тимофеев (отв. редактор), К. Денчев, Ю. С. Оганисян, М. Эмар. М., 2002, 528 стр.

²⁴ Ш. Перес. Новый Ближний Восток. — М., 1994. — С. 188.

²⁵ У цьому плані не дивно, що багато концепцій міжнародних відносин, що формуються на Заході, націлені на обґрунтування, а отже, легітимізацію складного світопорядку. Найбільший інтерес викликає розроблена співробітником держдепартаменту США А. Л. Страусом концепція «уніполярності». На його думку, «Уніполярність являє собою кінцеву крапку певної еволюції, що почалася в ранні часи модерну з утворенням багатопольярного балансу могутності, що в XX ст. став біполярним. Етапи ніби позначені печаткою неминучості: багатопольярність, біполярність, уніполярність».

зичного простору життєдіяльності, скільки можливістю синхронного глобального економічного і соціального моніторингу подій у режимі реального часу, спроможністю наднаціональних інституцій до оперативної різнорівневої проєкції глобальних управлінських рішень.

Особливо чітко це виявляється у світових торговельних відносинах у рамках Світової організації торгівлі (СОТ). Сучасні угоди потребують від країн — членів СОТ відповідності їх національного законодавства та економічної політики політиці міжнародних стандартів. Це передбачає постійний моніторинг змін торговельних режимів країн-учасниць. Невідповідність може зумовити відповідні санкції, які є вагомим інструментом впливу СОТ на окремі країни. Отже, формування національної економічної політики країн світу дедалі більшою мірою здійснюється в процесі переговорів у рамках СОТ, МВФ і Світового банку.

У результаті формується істотно інша, ніж раніше, перспектива розвитку світової економіки за певних метаморфоз конфігурації цивілізаційних суперечностей, трансформації та встановлення нових різноманітних форм зв'язків між компонентами світового господарства на різних рівнях²⁶.

Так, Р. Кеан з університету Дьюка і Дж. Най з Гарвардського університету у своїй праці «Держава і взаємозалежність» доводять, що сучасний рівень інтеграції світової економіки не може бути охарактеризованим як просте посилення взаємозалежності країн. «Взаємозалежність США та Японії є важливою рисою сучасного глобалізму, але поняття «глобалізм» набагато ширше «взаємозалежності», тому що для надання мережі зв'язків статусу глобальних, він повинен враховувати не тільки кількісні, а й міжконтинентальні зрушення якісного характеру, що у даний час виявляється ще не повною мірою»²⁷.

Водночас унаслідок досягнення принципово нового інформаційного і технологічного рівня розвитку секторів світової економіки (цей фактор явно стає політикоформуєчим) міждержавні кордони стають дедалі прозорішими. Очевидно, як зазначає американський теоретик Р. Фолк, що зростаючий глобальний економічний взаємозв'язок, «пов'язаний із впливом Інтернету і світових засобів зв'язку, які забезпечили динамізацію всіх форм міжнародних економічних відносин і створюють загальне та одночасне сприйняття новин, кардинально змінить наше розуміння світового порядку. Держава під впливом процесів «розмивання» кордонів більше не буде доміную-

²⁶ *Michie J., Smith J.S. (eds). Global Instability. The Political Economy of World Economic Governance. L.-N.Y., 1999.*

²⁷ <http://www.finansy.ru/publ/pinter020.htm>; Keohane, R. O. (1995) Hobbes's dilemma and institutional change in world politics: sovereignty in international society. In H.-H. Holm and G. Sorensen (eds), *Whose World Order?* Boulder: Westview Press.

чою силою на світовій арені»²⁸. Звичайно, питання про те, наскільки прозорими є кордони і які це може мати наслідки, залишаються дискусійними. Проте ряд дослідників, зокрема П. Дж. Катзенштейн, Р. О. Кеоан і С. Д. Краснер, бачить у процесі зростання транспарентності кордонів суть самої глобалізації.

На нашу думку, прозорість міждержавних меж зробила світ, поперше, взаємозалежним. До речі, саме з цієї причини деякі автори пов'язують глобалізацію із взаємозалежністю. По-друге, транспарентність міждержавних кордонів змінила колишні уявлення про безпеку, конфлікти (зокрема їх урегулювання), про співвідношення зовнішньої і внутрішньої політики, але головне — вона стерла попередні бар'єри між зовнішньою та внутрішньою політикою.

Наприкінці ХХ ст. держави виявилися змушеними дедалі більше зважати, з одного боку, на міжнародні урядові й неурядові організації та інститути, а з другого — на свої ж регіони. У цьому контексті відбувається розмивання державного суверенітету, держави відходять від тих принципів, які були зафіксовані в середині ХVII ст.²⁹. На думку американського політолога С. Стрейнджа, у новому світі «глобальний ринок підточує основи суверенності. Ринок повільно звужує сферу діяльності національних урядів, залишаючи їм дедалі менше простору для маневру. Водночас глобалізація підточує демократичний контроль. Починають діяти закони вільного ринку, а не національних парламентів»³⁰.

Утім, є й протилежні погляди. Відповідно до них, сучасна модель світового політико-економічного простору зберігається, тому що зберігаються державні кордони, кількість держав не зменшується, а, навпаки, зростає, збільшуються їх можливості впливати на своїх громадян; держави самі активно створюють міжнародні інститути і режими; нарешті, немає на світовій арені такого учасника (актора), якому всі владні повноваження держав можуть бути передані, тощо.

Але практично всі наукові кола мають одностайну думку щодо появи нової глобальної ринкової сили в особі транснаціональних корпорацій і банків, які здійснюють сильний і незалежний вплив. Вони діють на міжнародній арені з мінімальними обмеженнями. Посилюється вплив локальних і транснаціональних ініціатив окремих груп громадян з всіляких питань локального та міжнародного значення — від будівництва дамб до протидії урядовим репресіям.

²⁸ R. Falk. World Orders, Old and New. — «Current History», January 1999, p. 31—33.

²⁹ Bimep I. Трансформація місця та ролі держави в умовах глобалізації розвитку // Вісн. Терноп. акад. нар. госп-ва. — 2002. — № 8—12. — С. 30—37; Дробот Г. А. Меняющаяся роль государства в мировой экономике XX века // Вестн. Моск. ун-та. — 2002. — № 3. — С. 25—40.

³⁰ S. Strange. The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy. Cambridge, 1996. — P. 4.

Суспільний інтеграційний розвиток: суперечності й домінанти

У даному контексті необхідно наголосити на істотних інноваційних змінах моделей розвитку індустріального типу. Це — процес, у якому, за твердженням науковців, нове або руйнувало, або підпорядковувало, а врешті-решт заміняло стару якість, а становлення сучасної моделі розвитку характеризується тим, що нове або доповнює, або заповнює старе, інтегруючи окремі компоненти та елементи світової економіки у цілісну систему. Ми пропонуємо визначити це як спільний інтеграційний розвиток (СІР), механізми якого зумовлені: вичерпанням соціальної ринкової домінанти, розмиванням суб'єктно-об'єктного розчленування і жорсткої центрально-периферійної диференціації світового господарства, структурними змінами у світовій економічній системі, формуванням нового (глобального) середовища економічних відносин. Сутнісна особливість СІР — розвиток через «ріновідмінності» з високим рівнем інтегрованості мікро- і макроструктур, появою нових відтворювальних одиниць глобального типу.

Водночас новій моделі розвитку притаманні і нові суперечності, пов'язані з боротьбою старих та нових компонентів світової економічної системи за контроль над матеріальними і нематеріальними ресурсами розвитку. Ці суперечності іноді протиставляються суперечностям соціальним (характерно для Е. Гідденса та П. Будье), хоча останні глобально модифікуються відповідно до того, як змінюється роль соціальних витоків³¹. Так, за словами російського вченого Б. Г. Столповського, шведські дослідники констатують відхід шведської соціал-демократії від своєї традиційної концепції «держави добробуту», що базувалася на пріоритеті людських цінностей перед цінностями ринку. Нині тривають дискусії навколо ідеї формування нової, вдосконаленої моделі «соціальної держави», у якій ці цінності міняються місцями. «Міняється парадигма держави добробуту», — робить висновок автор.

Осмислення реальних процесів дозволяє нам, крім соціальних, виокремити низку інших принципово важливих суперечностей, які виникають:

- між національним і універсальним соціумами;
- між традиційною різноманітністю складу світової економічної системи та дисфункціональною різноманітністю його глобальних компонентів та елементів;

³¹ Леонтьев В. Экономические эссе: Пер. с англ. — М., 1990. — С. 104; 110; Мареев С. Н., Панченко В. И., Покрытан Г. П., Солодков П. П. Экономическая теория — хозяйственной практике. — М., 1990. — С. 122; Чистилин Д. К. Самоорганизация мировой экономики: Евразийский аспект. — М.: Экономика, 2004. — 237 с; Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity; Giddens, A. (1999) *The Third Way*. Cambridge: Polity.

- між тенденцією до розвитку через рівнорізницю та універсальним характером зв'язків компонентів світової економіки;
- між спільним та індивідуальним розвитком країн, компаній та індивідуумів³².

Тобто індивідуалізму учасників ринкових відносин «протистоять» нова цілісність, організованість і порядок, що формуються у сучасній економічній системі. Це резюмується на фундаментальному рівні суперечностей між потребою у виживанні та імперативом існування єдиної економічно ефективної глобальної системи. У даному контексті процес глобалізації розглядається вже як механізм узгодження інтересів з метою безконфліктного розвитку, на що звертають увагу К. Ясена-Батлер, А. Шагер, М. Кітінг, А. Поручник, Д. Лук'яненко, Ю. Пахомов, О. Білорус, А. Філіпенко, С. Соколенко. На їхню думку, глобалізація економіки — не просто бурхливий сплеск і прискорення колишніх тенденцій, не досягнення безпрецедентних кількісних масштабів інтернаціоналізації, а якісні трансформації, які охопили всю «ойкумену» і вже досягли меж зростання³³.

Досліджуючи дисбаланс старих і нових елементів розвитку сучасної економічної системи, який виникає, можна твердити про консолідуючу роль не організаційно-інституційних розривів, а збереження еволюційної спадкоємності параметрів розвитку світової економіки, де провідну роль почали відігравати організація, цілісність і відносини (зв'язки). Це не означає відсутності суперечностей та альтернатив розвитку в точках біфуркації (Е. Ласо), коли всі структури економічної системи стають надзвичайно вразливими, відчуваючи найменшу флуктуацію безповоротних глобальних змін.

Трансформація світогосподарського розвитку: нові явища та процеси

Якісні особливості нової моделі світогосподарського розвитку, на наш погляд, зумовлені не просторовими масштабами дедалі більшої взаємозалежності мікро- та макроекономічних суб'єктів, а критичністю взаємозв'язаної дії глобальних науково-технологічних, економічних і соціокультурних чинників.

Світова економічна спільнота із сукупності більш-менш взаємозв'язаних країн перетворюється на цілісну економічну систему, де національні соціуми є складовими елементами єдиного глобального господарського організму, а їх долі дедалі більшою мірою ви-

³² Гладій І. Новий рівень розвитку суперечностей глобалізованого ринку // Вісн. Терноп. акад. нар. госп-ва. — 2002. — № 8—1. — С. 186—192.

³³ Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.; Цивілізаційні моделі сучасності і їх історическі корні / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымський, Ю. В. Павленко і др.; Под ред. Ю. Н. Пахомова. — К.: Наук. думка, 2002. — 632 с.

значаються ходом розвитку системи як цілого. Якщо у минулому найрозвинутіші національні економіки визначали характер, форми та механізми міжнародних відносин, ніби нав'язуючи іншим країнам і світовій спільноті в цілому способи господарського спілкування, то у сучасній економічній системі внутрішньокрайнові відносини навіть великих держав змушені пристосовуватися до реалій інтернаціоналізованого розвитку. На нашу думку, це є наслідком зростання сумісності або збігом національних інтересів дедалі більшої кількості країн, що зумовлено необхідністю знаходження відповіді на ризики, загрози і виклики, закладені у глобалізації і сучасних трансформаційних процесах. На базі інтеграційних об'єднань, кількість яких за останні десятиліття помітно зросла, формуються консолідовані інтереси, що реалізуються через наднаціональні та національні механізми влади. Отже, починає формуватися підхід до міжнародних відносин, що припускає відмову від їх суб'єкт-суб'єктного сприйняття на користь суб'єкт-об'єктного, де світове господарство розглядається як об'єкт регулювання, управління та безконтрольного освоєння³⁴.

Ще один важливий момент — те, що економічні відносини та економічна взаємозалежність між місцевими (регіональними) економіками різних національних економічних систем у світовому господарстві наприкінці ХХ ст. не обмежується лише їх подібністю.

Ця взаємозалежність також не зводиться лише до двосторонніх відносин між регіональними економіками, вони можуть бути і тристоронніми, і багатосторонніми (взаємозв'язки між великою кількістю економічних регіонів різних суміжних і несуміжних національних економічних систем).

У цьому разі поняття національного ринку набуває специфічного трактування. Тобто національні ринки набувають ознаки «спільності», тісної взаємозв'язаності і суттєвої залежності від діяльності (розвитку) інших економічних систем, які перетинають національні кордони. Такі ринки не є автономними елементами національних господарств.

Взаємозалежність місцевих (регіональних) економік різних національних економічних систем у світовому господарстві створює очевидні передумови для об'єднання націй у створенні багатонаціонального спільного ринку. Цей ринок може охоплювати одну чи більше національних економічних систем та є подібним до існування багатьох місцевих юрисдикцій у межах однієї регіональної економічної спільноти.

³⁴ У цьому плані зрозуміле занепокоєння дослідників, які ставлять під сумнів, що глобальний капітал зможе раціонально розпорядитися світовими ресурсами. Див.: *Проскурин С. А.* Международные отношения в постсоветскую эпоху // Свобод. мысль—XXI. — 2003. — № 5.

Ці зразки несуміжної взаємозалежності є важливим аспектом сучасної та майбутньої глобальної економічної системи.

Відбувається становлення техносфери як штучного середовища діяльності суб'єктів господарювання, що тяжіє до формування системи «концентричних кіл» її забезпечення, а саме: ядро — як сукупність найрозвинутіших («постіндустріальних») держав; коло країн, що є претендентами на швидке входження до техносфери за рівнем розвитку чи важливістю виконуваних функцій; країни, що є джерелами енергоресурсів і сировини; країни, нейтральні для існування та розвитку техносфери; інші країни. При цьому посилюється боротьба за контроль над ринками, територіями і природними ресурсами у глобальному масштабі, де вирішальну роль відіграють ТНК, глобальна діяльність яких змінює всю семантику міжнародних відносин³⁵.

Загалом транснаціоналізація капіталу стає характерною рисою інституціонального розвитку всієї сучасної світової економічної системи. Вона охоплює насамперед сферу великого бізнесу, але стосується діяльності середніх і навіть невеликих компаній. Якщо в середині 70-х років ХХ ст. у світі налічувалося близько 7 тис. ТНК, до середини 90-х років їх стало вже 40 тис. За даними ЮНКТАД, наприкінці 90-х років налічувалося вже майже 60 тис. багатонаціональних фірм, що мали понад 500 тис. філій у різних країнах. ТНК стають основними дійовими особами сучасної світової економіки. Більше половини ТНК світу припадає на Німеччину (7100 ТНК), Японію (3650), Швецію (3550), Швейцарію (3000), США (3000), Велику Британію (2800). Російський дослідник В. Андріанов зазначав: «Про масштаби діяльності ТНК наочно свідчить порівняння обсягу продажів окремих ТНК із обсягом ВВП цілих країн. Так, на початку 90-х років річний обсяг продажів компанії «GeneralMotors» (США) був більшим, ніж ВВП таких промислово розвинутих країн, як Фінляндія, Норвегія, Данія, і великих держав, що розвиваються, — Саудівської Аравії, Індонезії й Аргентини»³⁶. На межі тисячоліть закордонними філіями ТНК виробляється товарів вартістю в 5 трильйонів доларів, а 500 найбільших ТНК зосереджують понад 1/4 загальносвітового виробництва товарів і послуг, 1/3 експорту промислової продукції й 3/4 торгівлі технологіями та послугами менеджменту³⁷.

³⁵ Шиман М. Роль и влияние транснациональных корпораций в глобальных сдвигах в конце XX столетия // Проблемы теории и практики упр. — 1999. — № 3. — С. 24—31.

³⁶ Андріанов В. Транснаціоналізація внешнеэкономических связей // Маркетинг. — 2001. — № 4, (59). — С. 3—12.

³⁷ UNCTAD (1998a) The Least Developed Countries 1998. Geneva: UN Conference on Trade and Development; UNCTAD (1998b) Trade and Development Report 1998. Geneva: UN Conference on Trade and Development; UNCTAD (1998 c) World Investment Report 1998. Geneva: UN Conference on Trade and Development; UNCTAD (2001) World Investment Report 2001. Geneva: UN Conference on Trade and Development.

Нині ТНК ніби вийшли з-під опіки національних урядів, і в результаті їхньої новопроданої самостійності потік капіталу став свого роду самодостатнім процесом. Згідно з даними, оголошеними на Конференції ООН з торгівлі й розвитку (травень 2000 р.), у 1999 р. загальна сума злиттів між фірмами різних країн і поглинань місцевих фірм іноземними сягала 720 мільярдів доларів.

Очікується, що інвестиції ТНК збільшаться до 2020 р. не менше ніж у чотири рази й досягнуть рівня 800 мільярдів доларів. Не меншими темпами зростатиме вартість товарів, виготовлених закордонними філіями ТНК (приблизно 20 трильйонів доларів). Виникне справді єдина міжнародна система.

З розгортанням мережі Інтернет дістала нове прискорення міжнародна виробнича кооперація. Утворилася нова інфраструктура світової економіки. Так, застосування Інтернету дозволило країнам забезпечити глибшу економічну інтеграцію; фінансові ринки використовують електронні можливості для здійснення у світовому масштабі щоденних операцій обсягом понад 1,5 трильйона доларів³⁸.

На цьому тлі відбувається загострення конкурентної боротьби на мікро-, макро- та мезорівнях, формування феномену «нової» регіональної та глобальної конкуренції, що характеризується тісним переплетінням з міждержавним суперництвом, посиленням боротьби за геоекономічне лідерство; регіональна конкуренція в сучасних умовах виступає поліструктурним конгломератом конкуренції міст, маргінальних і субмаргінальних територій, динамічних просторових інфраструктурних моделей тощо. Нові умови конкуренції змушують уряди більшості країн світу гармонізувати національну економічну політику з потребами та побажаннями країн-сусідів і потенційних конкурентів. У нових умовах інтенсифікації конкуренції, коли прискорюється рух потоків капіталу, лише деякі країни можуть дозволити собі проведення незалежної до певного ступеня валютної політики та підтримки певної економічної самодостатності.

Відбувається активізація процесів формування у межах провідних західних країн замкненої господарської системи. Цей процес може бути простежений за чотирма напрямками, а саме: концентрація в постіндустріальному світі більшої частини інтелектуального і технологічного потенціалу людства; зосередження основних торгових оборотів у межах співтовариства розвинутих держав; замикання інвестиційних потоків і різке обмеження міграційних процесів з «третього світу» до розвинутих регіонів планети.

Перший з цих напрямів видається найочевиднішим. Останнє десятиріччя світового розвитку характеризується вагомими витра-

³⁸ Братимов О. В., Горский Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 344 с.

тами розвинутих країн на інноваційне переозброєння власних економічних систем. Так, країни — члени ОЕСР витрачали на наукові дослідження і розробки в середньому близько 400 мільярдів доларів, з яких частка США становить 44 %³⁹. До 1990 р. члени «великої сімки» володіли 80,4 % світової комп'ютерної техніки і забезпечували 90,5 % високотехнологічного виробництва. На США та Канаду припадало 42,8 % усіх світових витрат на дослідницькі розробки, тоді як Латинська Америка й Африка разом забезпечували менше ніж 1 %. До середини 90-х років провідні держави Заходу контролювали 87 % усіх зареєстрованих у світі патентів, а за таким показником, як інвестиції у розвиток наукомістких технологій, США у 36 разів перевершували Росію.

У другій половині 90-х років склалася ситуація, коли тільки 5 % торгових потоків, 29 держав членів ОЕСР, виходили за межі цього угруповання. Більше того, розвинуті країни імпортують з країн, що розвиваються, товари і послуги на суму, що не перевищує 1 % свого сумарного ВВП⁴⁰.

Отже, тенденції в міжнародній торгівлі безперечно свідчать про зростання замкнутості постіндустріального світу, що також знаходить своє підтвердження у зосередженні та зростанні інвестиційних потоків у межах розвинутих країн.

Так, частка країн, що розвиваються, у загальному обсязі світових інвестицій послідовно зменшувалася, скоротившись із 25 % в 70-ті роки до 17 % у 80-ті⁴¹. В останні 20 років відбулася ще більша поляризація: через швидкий розвиток дешевих виробництв у Південно-Східній Азії значні інвестиційні потоки були переключені на цей регіон. У результаті сумарні інвестиції США, Японії, європейських країн, що циркулюють між ними, а також власні інвестиції в Сінгапур, Китай, Малайзію, Індонезію, Таїланд, Гонконг і Тайвань становили 94 % від загального обсягу прямих іноземних інвестицій у світі⁴². А суб'єкти господарювання, що перебувають за межами країн — членів ОЕСР, здійснюють нині не більше 5 % загальносвітового обсягу прямих закордонних інвестицій.

³⁹ Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.; Чистилин Д. К. Самоорганізація мирової економіки: Євроазійський аспект — М.: Економіка, 2004. — 237 с.; OECD (1997) Communications Outlook. Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.; Sakamoto Y. (ed.). Global Transformations. NY-Tokyo, 1992. P. 296.

⁴⁰ Братимов О. В., Горський Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. Практика глобалізації: ігри і правила нової епохи. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 344 с.

⁴¹ У цьому плані зрозуміле занепокоєння дослідників, які ставлять під сумнів, що глобальний капітал зможе раціонально розпорядитися світовими ресурсами. Див.: Проскурин С. А. Международные отношения в поствестфальскую эпоху // Свобод. мысль—XXI. — 2003. — № 5.

⁴² Шиман М. Роль и влияние транснациональных корпораций в глобальных сдвигах в конце XX столетия // Проблемы теории и практики упр. — 1999. — № 3. — С. 24—31.

Водночас інвестиції в економіку США за 20 років зросли більше ніж у 30 разів. При цьому 85 % усіх інвестиції в американську економіку забезпечили корпорації Великої Британії, Японії, Канади, Франції, Німеччини, Швейцарії та Нідерландів. Характерно, що компанії, які представляють розвинуті країни, інвестують до 80 % усіх фінансових ресурсів у галузі високотехнологічного виробництва, а також банківський та страховий бізнес⁴³.

Природно, що перелічені вище нові явища та процеси ще не набули загальноцивілізаційного значення і перебувають на різних стадіях становлення, хоча світова економіка вочевидь втрачає традиційну локальність, трансформуючи звичайні для нас уявлення про національні суверенітети територій на складніші поняття геоекономічних регіонів, континентальних і міжконтинентальних субпросторів з умовною (титульною) географічною прив'язкою.

Разом з тим, сучасна світова економіка інтегрує сфери, що зберегли власні закономірності розвитку з інтересами, що далеко не завжди збігаються, особливо у високотехнологічному виробництві, інтелектуальному продукті, природних національних монополіях тощо. Можливо, найважливішим результатом процесу, що розгортається, є те, що колишня система міжнародного поділу праці, яка базується на відносинах між «розвинутою індустріальною основою світу», напівпериферією економік, що завершують процес індустріалізації, периферією нерозвинутих країн, змінюється вбік створення єдиної глобальної економічної системи, у якій домінує «глобальна тріада» — Північна Америка, ЄС і Східна/Західна Азії. Саме тут розміщені головні продуктивні сили світу, «мегаринки» світової економіки, у якій визначальну роль відіграють глобальні ТНК.

Висновки

Отже, є всі підстави для констатації того, що на межі ХХ і ХХІ століть світова економічна система вступила у своєму розвитку в новий біфуркаційний період, що останніми роками в суспільстві дедалі рішучіше заявляють про себе численні та різноманітні як інтеграційні, так і дезінтеграційні процеси, що нині відбувається формування нового світового економічного порядку, контури якого все ще дуже далекі від завершеності і, відповідно, уявлення про які не мають науково обґрунтованих прогнозів. На карті світу, окрім політичних, з'являються й економічні межі, що не збігаються з першими.

Нові ознаки розвитку глобальних процесів дозволяють дискутувати про настання передпарадигмального етапу, який зумовлює по-

⁴³ UNCTAD (2001) World Investment Report 2001. Geneva: UN Conference on Trade and Development; UNDP (1998) Globalization and Liberalization. New York: Oxford University Press.

шук нових контурів та альтернативних моделей світового розвитку з урахуванням новітньої парадигми глобалізації. Вибір найефективнішої моделі має поєднувати позитивні риси попереднього періоду з відповідною адаптацією до майбутніх змін та нові суттєві риси, зумовлені незворотним характером впливу глобалізаційних процесів на економічну систему у планетарному масштабі.

Сучасні фактори вже глобального порядку не лише скріплюють колись роз'єднані фрагменти світової економіки, а й впливають на них в напрямі їх трансформації. І перетворення колишніх структур, і формування загальносвітової цілісності пов'язані з виконанням найважливішого функціонального завдання — забезпеченням керованості в нових масштабах розвитку економічної системи (ушир — на всьому політико-економічному просторі, углиб — на всіх рівнях організації економіки, від локального до всесвітнього). Виконання цього завдання є одночасно і відповіддю на еволюційний виклик переходу до якісно складнішого типу організації світової економічної системи та її складових.

У цьому зв'язку ми вважаємо, що:

- окреслення контурів становлення глобальної економіки може бути визначено на основі інтерпарадигмальної рефлексії;
- відхилення традиційної парадигми розвитку від реальних тенденцій набуло критичної маси зі зміною кількісних і якісних параметрів;
- колишні суб'єкти-лідери втрачають однорідність, теоретично досконала інтегрованість або цілісність контрастує з реальною фрагментарністю, моносистема перетворюється в полісистему;
- наявні певні метаморфози конфігурації цивілізаційних суперечностей і реальні передумови виникнення нової моделі розвитку, контури якої далекі від завершеності, але з новими суперечностями, зі зміною ролі соціальних витоків;
- характерним є формування підвалин нового різновиду цілісності економічної системи глобального типу.

Водночас у новаторських баченнях розвитку світового суспільства залишається чимало дискусійних питань. Наприклад, чи є ускладнення організації світової економіки атрибутом розвитку взагалі або лише певного його різновиду — прогресу? Чи обов'язково стадійним є процес розвитку, або поступальний рух може бути і не стадіальним; або, по-іншому, чи є лінійність неодмінною ознакою формування нової глобальної економіки?

Отже, потребують подальшого дослідження проблеми, пов'язані з:

- ✓ становленням нової гео економічної конструкції світового господарства, що поєднує основні регіони в єдиний економічний універсум;
- ✓ трансформацією ролі держави, формуванням транснаціоналізованих «країн-систем» і зміною принципів побудови наднаціональних систем управління;

✓ посиленням диспропорцій у світовій економіці і загостренням соціальної поляризації.

Наявність перелічених, так само, як і безлічі незгадуваних, проблем, а також «хворобливий» характер становлення взаємозв'язаного і взаємозалежного — глобального — світу роблять надзвичайно актуальним і необхідним глибоке й всебічне осмислення та пошук шляхів і засобів для мінімізації негативних наслідків глобалізаційних процесів та додання останнім того напрямку, який нині видається оптимальним з погляду подальшого розвитку людського співтовариства.

Література

1. Абдеев Р. Ф. *Философия информационной цивилизации*. — М., 1994. — С. 280.
2. Андрианов В. Транснационализация внешнеэкономических связей // *Маркетинг*. — 2001. — № 4, (59). — С. 3–12.
3. Афанасьев В. Г. Моделирование как метод исследования социальных систем // *Системные исследования: Методологические проблемы*. — М. — С. 26.
4. Братимов О. В., Горский Ю. М., Делягин М. Г., Коваленко А. А. *Практика глобализации: игры и правила новой эпохи*. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 344 с.
5. Вітер І. Трансформація місця та ролі держави в умовах глобалізації розвитку // *Вісн. Терноп. акад. нар. госп-ва*. — 2002. — № 8–12. — С. 30–37.
6. Гладій І. Новий рівень розвитку суперечностей глобалізованого ринку // *Вісн. Терноп. акад. нар. госп-ва*. — 2002. — № 8–1. — С. 186–192.
7. *Глобалізація і безпека розвитку: Монографія* / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; Кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.
8. Дилеммы «лобализации». Социумы и цивилизации: иллюзии и риски. / Т. Т. Тимофеев (отв. редактор), К. Денчев, Ю. С. Оганисян, М. Эмар. — М., 2002. — 528 с.
9. Делягин М. *Глобальная неустойчивость и тоска по Апокалипсису* // *Крах доллара*. — М.: АСПЭК, 2000.
10. Дробот Г. А. Меняющаяся роль государства в мировой экономике XX века // *Вестн. Моск. ун-та*. — 2002. — № 3. — С. 25–40.
11. Жилин Ю. Глобализация в контексте развития современной цивилизации // *Свобод. мысль — XXI*. — 2002. — № 4. — С. 27–39.
12. Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития // *Мировая экономика и междунар. отношения*. — 2000. — № 2. — С. 15–19.
13. Кондратьев Н. Д. *Основные проблемы экономической статики и динамики*. — М., 1991. — С. 110.
14. Корнаи Я. Системная парадигма // *Вопросы экономики*. — 2002. — № 4. — с. 4–22.
15. Косов Ю. В. *В поисках стратегии выживания: анализ концепций глобального развития*. — СПб.: Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 1991. — 120 с.

16. *Косолапов Н. А.* Международно-политическая организация глобализирующегося мира: модели на среднесрочную перспективу // *Обществ. науки и современность*. — 2001. — № 6. — С. 140–166.
17. *Кравченко О. М.* Глобалізація та глокалізація як герменевтична практика сучасного пізнання // *Практ. філософія*. — 2001. — № 2. — С. 161–175.
18. *Леонтьев В.* Экономические эссе: Пер. с англ. — М., 1990. — С. 104, 110.
19. *Мазурова Е. К.* Роль международных организаций в регулировании глобальных экономических процессов // *Вестн. Моск. ун-та. Сер.6: Экономика*. — 2002. — № 4. — С. 34–56.
20. *Мареев С. Н., Панченко В. И., Покрытан Г. П., Солодков П. П.* Экономическая теория — хозяйственной практике. — М., 1990. — С. 122.
21. *Николис Г., Пригожин И.* Самоорганизация в неравновесных системах: Пер. с англ. — М., 1989. — С. 463.
22. *Ионин Л., Шкаратан О.* Паркинсон и бюрократы // *Паркинсон С. Н. Законы Паркинсона: Пер. с англ.* — М., 1989. — С. 428.
23. *Ойкен В.* Основные принципы экономической политики // *Рос. экон. журнал*. — 1993. — № 6. — С. 96.
24. *Перес Ш.* Новый Ближний Восток. — М., 1994. — С. 188.
25. *Пестель Э.* За пределами роста: Глобал. пробл. современности и деятельность междунар. орг. Рим. клуб: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1988. — 268 с.
26. *Пригожин И., Стенгерс И.* Порядок из хаоса: Пер. с англ. — М., 1986. — С. 28–29.
27. *Симония А.* Глобализация и неравномерность мирового развития // *Мировая экономика и междунар. отношения*. — 2001. — № 3. — С. 35–44.
28. *Селигмен Б.* Основные течения современной экономической мысли: Пер. с англ. — М., 1968. — С. 332.
29. *Теория международных отношений на рубеже столетий: Пер. с англ.* / Ред. П. А. Цыганкова; ред. К. Бус. — М.: Гардарики, 2002. — 362 с.
30. *Тойбини А. Д.* Цивилизация перед судом истории. — СПб.—М.: Изд. группа «Прогресс» — «Культура»: СПб.: Ювента, 1996. — 477 с.
31. *Чистилин Д. К.* Самоорганизация мировой экономики: Евроазиатский аспект. — М.: Экономика, 2004. — 237 с.
32. *Шиман М.* Роль и влияние транснациональных корпораций в глобальных сдвигах в конце XX столетия // *Проблемы теории и практики упр.* — 1999. — № 3. — С. 24–31.
33. *Шишков Ю.* О гетерогенности глобалистики и стадиях ее развития // *Мировая экономика и междунар. отношения*. — 2001. — № 2. — С. 57–60.
34. *Шишков Ю.* Глобализация — враг или союзник развивающихся стран? // *МЭиМО*. — 2003. — № 4.
35. *Цивилизационные модели современности и их исторические корни* / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др.; Под ред. Ю. Н. Пахомова. — К: Наук. думка, 2002 — 632 с.
36. *Drucker P. F.* *Managing Challenges for the 21st Century*. — N.Y., 1999.
37. *Falk, R.* *World Orders, Old and New*. — «Current History», January 1999. — P. 31–33.

38. *Giddens, A.* (1991) *Modernity and Self- Identity.* Cambridge: Polity.
39. *Giddens, A.* (1999) *The Third Way.* Cambridge: Polity.
40. *Gilpin R., with Gitpin J.M.* *The Challenge of Global Capitalism. The World Economy in the 21st Century.* Princeton (N.J.), 2000. — P. 295.
41. *Gilpin, R.* (1987) *The Political Economy of International Relations.* Princeton: Princeton University Press.
42. *Gilpin, R.* (2001) *Global Political Economy.* Princeton: Princeton University Press.
43. *Kiely R.* *Globalization, Post-Fordism and the Contemporary Context of Development // International Sociology.* 1998, № 1.
44. *Keohane, R. O.* (1984) *After Hegemony.* Princeton: Princeton University Press.
45. *Keohane, R. O.* (1995) *Hobbes's dilemma and institutional change in world politics: sovereignty in international society.* In H.-H. Holm and G. Sorensen (eds), *Whose World Order?* Boulder: Westview Press.
46. *Michie J., Smith J.S.* (eds.). *Global Instability. The Political Economy of World Economic Governance.* L.-N.Y., 1999.
47. *OECD* (1997) *Communications Outlook.* Paris: Organization for Economic Cooperation and Development.
48. *Robertson R.* *Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity // Global Modernities.* Ed. by M. Featherstone, S. Lash, R. Robertson. London, 1995.
49. *Sakamoto Y.* (ed.). *Global Transformations.* — NY-Tokyo, 1992. — P. 296.
50. *Sandler T.* *Global Challenges. An Approach to Environmental, Political and Economic Problems.* — Cambridge, 1997.
51. *Sassen S.* *Territory and Territoriality in the Global Economy // International Sociology.* 2000, № 2.
52. *Strange, S.* *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy.* — Cambridge, 1996. — P. 4.
53. *Toffler A., Toffler H.* *Creating a New Civilization.* — Atlanta, 1995.
54. *UNCTAD* (1998a) *The Least Developed Countries 1998.* Geneva: UN Conference on Trade and Development.
55. *UNCTAD* (1998b) *Trade and Development Report 1998.* Geneva: UN Conference on Trade and Development.
56. *UNCTAD* (1998c) *World Investment Report 1998.* Geneva: UN Conference on Trade and Development.
57. *UNCTAD* (2001) *World Investment Report 2001.* Geneva: UN Conference on Trade and Development.
58. *UNDP* (1997) *Human Development Report 1997.* New York: Oxford University Press.
59. *UNDP* (1998) *Globalization and Liberalization.* New York: Oxford University Press.
60. *UNDP* (1999) *Globalization with a Human Face: UN Human Development Report 1999.* New York: Oxford University Press.
61. *Wallerstein I.* *Utopistics, or Historical Choices of the Twenty First Century.* — N.Y., 1998.
62. <http://www.finansy.ru/publ/pinter020.htm>.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2005